

rikai kompetencia kialakításával – bevonják a megértés munkájába, jelentősen megnövelve annak az esélyeit, hogy akkor is értő olvasói maradjanak az irodalom folyamatosan változó tendenciáinak, ha esetleg más pályára lépve már nem érintkeznek közvetlenül a szaktudományosság problémáival.

EISEMANN György – H. NAGY Péter –
KULCSÁR-SZABÓ Zoltán: *Irodalom tankönyv*
16–17 éveseknek. Korona Kiadó, Bp, 1999.

Zákány Tóth Péter

Csak a szavak

Az irodalomtudományosság hazai és nemzetközi köreiből egyaránt és joggal közmegebecsülésnek örvendő Fried István időszerű feladatra vállalkozott, amikor Baka István költészetéről írott dolgozatait rendezte önálló kötetbe. Bevallottan nem monográfiát, de tárgyában és módszerességében nem kisebb igényű tanulmánygyűjteményt adva ezzel az olvasó kezébe.

A kilencvenes évek aktuális lírai kánonjában *Baka István* költői teljesítménye különös módon úgy töltött be jelentékeny szerepet (1), hogy – eltekintve néhány alkalmi és esetleges laudációtól – rendszeres és szakszerű tanulmányírói figyelem nem fordult felé. Holott, amint *Kulcsár Szabó Ernő* irodalomtörténeti kézikönyve második kiadásának előszava is tanúsítja, már az évtized elején érzékelt lehetett Baka költészetének látványosan megnövekedett esztétikai és hatástörténeti jelentőségét: „...a legújabb folyamatok már aligha értelmezhetők kielégítően Baka István, Bertók László, Bodor Ádám és Kovács András Ferenc azóta [i. e. az első kiadás óta – H. T.] megjelent művei vagy éppen Márton László új pályaszakaszának részletesebb méltatása nélkül.” (2) *Fried István* összefoglaló igényű munkája a Baka-recepció e felemás helyzetében mindenképpen szerencsés, sőt, szükséges értelmezői kísérletnek tűnik föl.

Az „Árnyak közt mulandó árny” (a kötet cím a „Caspar Hauser” című versből vett, kisé talán elnagyolt pátoszú idézet) nyolc tanulmányt foglal magában. Ezek közül kifejezetten Baka lírájával hét foglalkozik: az első dolgozat tárgya általánosabb, kiterjedtebb. Ez „Líra, irodalomértelmezés, vers(kötet) (Magyar költők, magyar költészet az 1990-es évtizedben)” cím alatt, nagyjából kétszáz év európai irodalmi és irodalomtudományi paradigmáinak távlatában vázolja föl – konkrét példák és összefüggések hivatkozásával – irodalom és kritika, nyelv és történetiség, hagyomány és kánon kérdésköreit. Mindez egyszerre szolgálja a saját előföltevések mulaszthatatlan reflektálását és nyújt (kontextualizáló) bevezetést a közelmúlt egy jelentékeny lírai teljesítményének több részletű, több szempontú tárgyalásához. Egyelőre csak az elméleti igény(esség) szintjén fogalmazva (és előlegezve) meg azt a tudósi habitus-ideált, amely azután az értelmezések gyakorlati szakszerűségének zálogaként fog megjelenni: „A filológus kedvét lelheti a forráskutatásban, az adatbogarzásban, a kritikus meg szemrevételezheti egy-egy vers, ciklus, kötet sokszínű rétegzettségét. Valójában a filológus-kritikus juthat a legmesszebbre, az, aki a régiben az újat, az újban a régint képes fölfedezni.”

Utaltunk módszertudat és tárgyismeret Friednél nagy gonddal összekapcsolt (összekapcsolódott) voltára. E tanulmányok interpretációs érvényességében azonban nem egyszerűen a világirodalmi tájékozottság és az irodalomértői kompetencia, de – ami itt lé-

nyegesebb – a komparatistikai képzettség és hozzáértés magas foka, az idegen irodalmakban és a nemzetközi irodalomtudomány(ok)ban való otthonlét kivételes biztonsága munkál. Ez az, ami a „tudatos ciklusképző szándék” értelmezésén s a komplex kötet-elemzéseken túl – mindig az elemzendő mű érdeke felől tájékozódva – tárgy-, motívum- és jelképtörténeti horizontok megrajzolására teszi képessé e szövegeket. *Caspar Hauser* és *Háry János* alakjának vagy a sellő/szirénmotívumnak ilyesfajta viszonyítása és viszonylagosítása, az előszövegek és egyéb intertextuális tényezők földerítése s a kulturális (például zenei!) kontextusok jelzése együtt alapozza meg és hozza létre a könyv egy központi tételének igazságát: „Baka István költői világáról akkor kapunk talán megbízhatóbb információkat, ha nem kizárólag költők, elődök, példaképek radikális poéta-értelmezőjeként, hanem a költők, elődök, példaképek költői világának »megértő« átírójaként, csöndes vitapartnerként, még pontosabban szólva: az általuk emberi léthelyzetek paradigmatis esettanulmányaként feldolgozott alakok, tárgyak, motívumok újra-elbeszélőjeként, egyszóval: a motívumok belső szerkezetének újragondolójaként látjuk.” S érdemben tulajdonképpen a mikroelemzések finom figyelmű eljárás módja érzékelheti poétikai belátások és költői gyakorlat valamelyes szétartását is; azt állapítva meg végül: Baka „tudatában volt ugyan – költészetének tanúsága szerint – a korszakváltásnak, a korszakküszöb átlépése sürgető igényének, poétikai elveit tekintve azonban mintha az utó-

E tanulmányok interpretációs érvézetésében azonban nem egyszerűen a világirodalmi tájékozottság és az irodalomértői kompetencia, de – ami itt lényegesebb – a komparatistikai képzettség és hozzáértés magas foka, az idegen irodalmakban és a nemzetközi irodalomtudomány(ok)ban való otthonlét kivételes biztonsága munkál.

modernség eszköztárát vélte volna a leginkább megbízhatónak én-hasadtsága, vagy ami evvel (nála? csak nála? a leginkább nála? vagy nála is?) azonosnak tetszik, én-sokszorozódása vessé formálására.”

Baka István költészetében nemcsak tematikailag, de minden bizonnyal poétikai értelemben is külön egységet képeznek azok a – főleg az utolsó években megszorodott – versek, amelyek tárgyukban és megformáltságukban elsősorban az orosz kultúra és az orosz irodalom hatását, vonzását mutatják. A tanulmánykötet ennek megfelelő arányban is tárgyalja ezt a kérdést, több dolgozaton keresztül. A változó (mert tudatosan változtatott) távlatú, hivatkozásrendű (3) és eszköztá-

rú verselemző és líraértelmező műveletek páratlan alapossggal képesek rámutatni: az e versekben (re)prezentált életvilág, illetve a művek szcenikája, motivikája, nyelvtana és retorikája s ritmus- és rimsajátosságai egyaránt azt a föltételezést erősítik, hogy szerzőjük valóban – amint egy fordításkötet-recenzió észrevételezte – „ézelmileg dolgozza fel, éli meg az orosz kultúrát, és kerül (orosz fordítója, Guszev számára is meglepő hitelességgel) azon belülre”. (4) S e helyütt csak a figyelmet hívjuk föl arra a mondatra, amely a Baka-versek és az orosz kultúra viszonyának kérdését egyenesen a nyelvről, a nyelviségről és a nyelv művészetéről való gondolkodás létbölcseleti régióiba utalja: „Az orosz irodalom és művészet Baka számára olyan értelemben »anyanyelv«, hogy a mélyen értett nyelviségen túl az egyetemes nyelviséget reprezentálja, ama szöveget, amely világ-irodalom-létében közös minden hasonló szöveggel.”

A kritikus csupán egyetlen valóban kritikai észrevételt fűzne méltatása végére. Valószínűleg indokolatlanul nehezíti ugyanis meg az olvasó dolgát a nyelvhasználat, a beszédmód, a szövegalakítás több helyütt bizonytalannak ható vagy nehézkes volta, a záró-, idéző-, kötő- és gondolatjelkek túlzott jelenléte, a hivatkozások, utalások „torlódó” bősége, vagyis a munka helyenként körülményes(kedő) retorikája. (S erre csak részben szolgálhatna magyarázatul a módszertani evidencia, hogy a beszéd bonyolultságát a

tárgy összetettsége indokolja. Bölcséleties elvontság és irodalmias díszítettség – a kritikus ízlése szerint – több ponton mintha együttesen vétené el a mértéket; igaz, a kötet nyomatékosan nem-deklaratív s rendszeresen több olvasatot megengedő beszédmódján ez nem ront – ellenkezőleg.) Részint emiatt Fried István könyve nem „egyszerű”, de – szakmai erőnei folytán – nem is egyszeri olvasmány. Hanem olyan, amelyet nehezen nélkülözhetnek majd azok, akik a jövőben ahhoz kívánják hozzásegíteni a Baka-lírát (s annak grammatikai alanyát, alanyait) (5), hogy ha időlegesen, ha alkalmilag, ha jósolhatatlan hatállyal is, de „kiszabaduljon” az értelmezetlenség vagy az értetlenség „mélyvízéből”) és – az értelmezés közvetítő munkája révén – „partot érjen”, újra és újra; saját reményeit váltva be:

„Csak a szavak már nem maradt más
csak a szavak csak a szavak
a tó szavában úszom én hol
a hínár mondata tapad

testemre és a mélybe húzna
de hát az is csak szó a mély
nevezz meg és a név a szó majd
kiszabadulva partot ér”

(Csak a szavak)

Jegyzet

(1) Az ebben közrejátszó nem-kritikai mozzanatok közül a talán legemlékezetesebb – mert esztétikailag is különleges erejű – a tárcáit SZÍV Ernő név alatt jegyző DARVASI László *A berlini fekete füzet* című írása. Ebben a narrátor (SZÍV Ernő?) egyes szám harmadik személyű megszólalásmódban beszél el „Szív Ernőnek” a – nem mellékesen: eredetileg egy BAKA-novellafigura viselte – BAKÓ András névvel jelölt költőalak agóniája elbeszélésére tett kísérletét.

(2) KULCSÁR SZABÓ Ernő: *A magyar irodalom története 1945–1991*. Irodalomtörténeti füzetek 130. Argumentum Kiadó, Bp, 1994. 18. old.

(3) A kötet hivatkozási kánonjának összetettségére jellemző, hogy a különösen sokat idézett HAMVAS Béla filozófiája mellett a heideggeri ontológia és antropológia éppúgy fontos vonatkoztatási rendszernek tűnik föl, ahogy, például, MÁRAI Sándor vagy RILKE művészet, művészeteszménye.

(4) V. GILBERT Edit: *Joszif Brodskij: Új élet (Baka István fordításában)*. Jelenkor, 1997/12. sz. 1263. old.

(5) Hogy hangsúlyosan a versszövegek nyelvtani én-jéről, nem pedig a szerző BAKA István személyéről beszélünk itt, megütözést kelthet azokban, akik az irodalmi szövegértelmező műveletek végső céljának még mindig a szerző személyére, személyiségére és életútjára (!) vonatkozó „információk” elnyerését gondolják. (A szerzőközpontúság szemléleti nyomai a kötet számos pontján is kitapinthatóak [6]; s tulajdonképpen ezt az irányt erősíti a borítólapp szerkezete is, amely az „árnyak közt mulandó árny” kitételt a költő arcképével hozza kényszerű összefüggésbe.) A (mondjuk így) művelődéstörténeti és az (egyszerűen fogalmazva) poetológiai horizontok ilyesfajta egybemosása azonban nemcsak elvileg, módszertanilag volna igen kérdéses lépés, de – több korszak irodalomtörténet-írásának tapasztalata mutatja ezt – gyakorlati eredményessége felől is komoly kétségeket táplálhatunk. Joggal hihetjük tehát, összhangban nem egy irodalomtudományos iskola és értelmezői közösség gondolkodásmódjával, hogy a néhány éve idő előtt, súlyos betegségben elhunyt BAKA István emlékének is úgy adózhatunk a legteljesebb tisztelettel, ha életét – illetéketlenek lévén – nem, csak életművét próbáljuk meg az irodalomértés lehetséges szakmai eszközeivel, magunk és a mindenkori olvasó érdekében munkálkodva szóra bírni.

(6) Talán emiatt sikkad el a kötetben például az a – mélyen irodalmi – olvasati lehetőség, amely a Sztjepan Pehotnij testamentuma jelsort egyfajta metonimikus figurációként fogva föl, az azzal jelölt szöveggörpörszövből (kötetnyi versből) végső soron egy irodalom, egy kultúra (az orosz) ön-hagyományozó, ön-testáló beszédét (illetve az így és itt – a hatástörténet „jövöltábol” – már meg is jelenő hagyományét!) hallaná ki.

FRIED István: *Árnyak közt mulandó árny. Tanulmányok Baka István lírájáról*. Szeged, Tiszatáj Könyvek, 1999.

Halmi Tamás